

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ

ΦΕΟΥΔΑΛΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΤΙΧΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ
(18ος αιώνας)

Ανάτυπο

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΕΥΚΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ Δ' ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

(ΛΕΥΚΑΔΑ, 8-12 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1993)

Από την τοπική ιστορία στη συνολική:
το παράδειγμα της Λευκάδας, 15ος-19ος αι.

ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟ
ΣΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΛΕΥΚΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΠΑΝΟ Γ. ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

ΑΘΗΝΑ 1996

ΦΕΟΥΔΑΛΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΤΙΧΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ (18ος αι.)¹

Η συγκρότηση του φέουδου της Λευκάδας αποτελεί μία αργόσυρτη διαδικασία που άρχισε προς τα τέλη του 17ου αι. και ολοκληρώθηκε τον 18ο αι.: μπορούμε μάλιστα να υποστηρίξουμε ότι η συγκρότηση αυτή έχει άμεση σχέση προς τις ιστορικές περιπέτειες του νησιού αφού η εναλλαγή της κατάκτησής του από τους Τούρκους και τους Βενετσιάνους επηρέασε αποφασιστικά το ιδιοκτησιακό καθεστώς της περιοχής αυτής του Ιονίου.

Διατρέχοντας τις σελίδες όλων, όσοι ασχολήθηκαν με παρεμφερή θέματα διαπιστώνουμε ότι το φέουδο του νησιού αυτού είναι ένα υπαρκτό μεν σύνολο γαίων οι οποίες παραχωρούνται σε πρόσωπα εκτός Λευκάδας που προσέφεραν υπηρεσίες στη βενετική διοίκηση: διαπιστώνουμε επίσης ότι πολλές φορές γίνεται ρητή αναφορά για το φέουδο τόσο στο αρχειακό όσο και στο έντυπο υλικό: ωστόσο στην πραγματικότητα η συνολική εικόνα του τιμαρίου διαφεύγει συνεχώς... κάποτε μάλιστα σε τέτοιο βαθμό ώστε ούτε καν να απαριθμείται κοντά στα άλλα φέουδα του επτανησιακού συγκροτήματος. Ως πιο ακραία περίπτωση απουσίας του από το χώρο του ιστορικού θεωρώ την απουσία του οικείου φακέλου από την ειδική επί των φεούδων υπηρεσία (*Provveditori sopra i Feudi*) των Κρατικών Αρχείων της Βενετίας.

Βεβαίως δεν θρηνούμε μπροστά σε κάποια περίπτωση σκοτεινής συνωμοσίας... απλώς διάφορες συγκυρίες συνετέλεσαν ώστε το φέουδο της Λευκάδας να αιωρείται συνεχώς: και γι αυτό, σήμερα που έχουμε πια στη διάθεσή μας το σχετικό υλικό, πρέπει να ανασυγκροτήσουμε εξαρχής το φέουδο αυτό, προσφεύγοντας και στην παράθεση ενίων πραγματολογικών στοιχείων, μολονότι η ουσιαστική μελέτη ενός παρομοίου οικονομικού μεγέθους, θα έπρεπε εκ των πραγμάτων να κινηθεί κυρίως, ή και αποκλειστικά, προς άλλες κατευθύνσεις.

1. Το κείμενο που εδώ δημοσιεύεται ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό το κείμενο της προφορικής ανακοίνωσής μου: δεν θέλησα να επεξεργαστώ περαιτέρω το θέμα του φέουδου επειδή λογαριάζω να προβώ σε συστηματικότερη επεξεργασία των στοιχείων και να δώσω σε μελλοντικό δημοσίευσμά μου πληρέστερη και αναλυτικότερη εικόνα του θέματος αυτού.

Οι πηγές που επιτρέπουν πλέον την πρόσβαση και τη μελέτη του φέουδου είναι πρωτίστως η λεπτομερέστατη και ογκώδης αναγραφή (Anagrafi) που διατάσσεται το 1769 και ολοκληρώνεται το 1772, αλλά και άλλο αρχειακό υλικό που απόκειται κυρίως στο αρχείο Περούλη των Κρατικών Αρχείων της Βενετίας². Η καταγραφή των γαιών που απαρτίζουν το φέουδο γίνεται ενόψει της νέας παραχώρησης (Investitura) προς τους νέους δικαιούχους Σπυρίδωνα Δημητρίου Περούλη και Girolamo Mastini. Στην ουσία, έχουμε την εντύπωση, ότι είναι η πρώτη, ίσως, φορά αλλά σίγουρα η τελευταία, που συναριθμούνται διάφορες γαίες σε διάφορα μέρη του νησιού, ακόμα και στην περιοχή της Βόνιτσας και εμφανίζονται κάτω από την κοινή ονομασία του φέουδου, μολονότι η προέλευσή τους είναι διάφορη και ως προς τους πρώτους δικαιούχους αλλά και ως προς το χρόνο παραχώρησής τους.

Αλλά ας βάλουμε τα πράγματα σε μια λογική αλληλουχία. Το 1768 είναι ημερομηνία - τομή - για το φέουδο της Λευκάδας. Τη χρονιά αυτή οι δύο τελικώς νέοι κάτοχοί του, Σπυρίδων Περούλης και Τζιρολάμο Μαστίνι, αιτούνται από τη βενετική διοίκηση την απόδοση των κτημάτων που κατείχαν συγγενείς τους από την πλευρά των μανάδων τους· η κεντρική εξουσία δεν έ-

2. Ο σχετικός φάκελος των Κρατικών Αρχείων της Βενετίας κανονικά έπρεπε να βρίσκεται στη σειρά των Proveditori Sopra i Feudi· ωστόσο επειδή το φέουδο πέρασε στα χέρια της οικογένειας Περούλη ο φάκελος έφυγε από την σειρά του και εντάχθηκε στο υλικό της οικογένειας αυτής· μόλις κατά τη διάρκεια του συνεδρίου πληροφορήθηκα ότι αντίγραφο του απόκειται στο Αρχαιοφυλακείο της Λευκάδας και κατά συνέπεια η αρχική υπόθεσή μου ότι το φέουδο παρέμεινε χωρίς ιστορική επεξεργασία εξαιτίας της παρατοποθέτησης του πρωτότυπου φακέλου των βενετικών αρχείων δεν ευσταθεί· απλούστατα άλλες προτεραιότητες δεν επέτρεψαν σε όσους ασχολήθηκαν με την ιστορία του νησιού να στρέψουν την προσοχή τους και στο φέουδο. Στο Αρχαιοφυλακείο του νησιού απόκειται επίσης μία έντυπη δικογραφία του 1791 με τον τίτλο «Stampa Delli Villici della Villa Sfachiotes»: πρόκειται για την αγωγή που κάνουν οι κάτοικοι της περιοχής κατά των ιδιοκτητών του φέουδου διεκδικώντας για λογαριασμό τους διάφορες εκτάσεις. Αλλά αντίτυπα της δικογραφίας αυτής βρίσκονται στο Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας (πληροφορία Σπύρου Ασδραχά) ενώ από ένα άλλο αντίτυπο κάνουν την περιγραφή του εντύπου οι Legrand-Pernot: *Bibliographie Ionienne*, τ. 1, Παρίσι 1910, σ. 154, αρ. 497. Στο σημείο αυτό θέλω να ευχαριστήσω τους υπευθύνους του Αρχαιοφυλακείου συναδέλφους κ. Εφη Αργυρού και κ. Σταύρο Κουρεμένο, οι οποίοι μου έδειξαν τα σχετικά έγγραφα του αρχείου και είχαν την καλοσύνη να μου στείλουν φωτοτυπία της δικογραφίας. Είναι προφανές ότι μια μελέτη συνολική για το φέουδο της Λευκάδας πρέπει να στηριχθεί και στις πληροφορίες που αποδεδειγμένα οι στάμπες αυτές (για τα έντυπα αυτά βλ. το δημοσίευμα Π.Δ. Μιχαηλάρη, «Κατάλογος εντύπων δικογραφιών (Stampe) του Αρχείου Περούλη», *Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόερα*, Αθήνα 1992, σ. 155-168).

χει κανένα λόγο να τους το αρνηθεί· άλλωστε ο ένας από αυτούς, δηλαδή ο Σπυρίδων Περούλης έχει να παρουσιάσει εκτός από τους παλαιούς τίτλους ευγενείας —τίτλους που διαθέτει και ο Μαστίνης— και την ευδόκιμη υπηρεσία του πατέρα του που είχε διατελέσει γενικός ενοικιαστής και εκμεταλλευτής των παλαιών και νέων αλυκών του νησιού επί σειρά ετών καθώς και του ιχθυοτροφείου, αναδειχθείς σε μια από τις σπουδαιότερες προσωπικότητες του 18ου βενετικού αιώνα³.

Η λογική της απαίτησης των γαιών της Λευκάδας και λόγω της συγγενικής σχέσης που προσκομίζουν μαζί με την αίτησή τους οι δύο ενδιαφερόμενοι βενετοί πολίτες, είναι στοιχείο αμάχητο καθώς συνδέεται με τις ρήτρες των συμβολαίων παραχώρησης που προβλέπουν την κληρονομική μεταβίβαση φεουδαρχικών γαιών. Πέρα από αυτό όμως αποκτά σημαντικότερη ισχύ καθώς έχει άμεση σχέση με τα πρόσωπα που πέτυχαν την αρχική παραχώρηση γαιών οι οποίες αποτέλεσαν τον πρώτο πυρήνα του φέουδου. Μολονότι η παράθεση παρομοίων στοιχείων με λεπτομέρειες καταγωγής και επιγαμιών είναι πράγματα πάντοτε κουραστικά, θα επιχειρήσουμε, λόγω της σημασίας που έχουν για το θέμα μας, να εκθέσουμε εν συντομία τα βασικότερα από αυτά.

Ότι τελικά θα αποτελέσει τον πυρήνα του τιμαρίου της Λευκάδας έχει σχέση με δύο ονόματα: Ιωάννης Μαντέλος και Βερνάρδος Μάκολας. Κοινό στοιχείο τους η αθηναϊκή καταγωγή· φυσικά, όπως είναι ευνόητο, ανήκουν στις οικογένειες της πρώτης τάξεως του αθηναϊκού αρχοντολογίου. Ακολούθησαν τον Μοροζίνη μετά την κατάληψη και την εν συνεχεία εγκατάλειψη της Αθήνας από τους Βενετούς, και για τις υπηρεσίες τους παίρνουν κτήματα στην Πελοπόννησο. Πέρα από αυτά ο Μάκολας παίρνει το 1704 κτήματα και στη Λευκάδα, παραχώρηση που επικυρώθηκε έκτοτε πολλές φορές. Ο Μαντέλος όταν χάνει, με την απώλεια της Πελοποννήσου, και τα κτήματά του στο Μοριά καταφεύγει στη Λευκάδα και κατορθώνει πρώτα το 1722 να πάρει 120 στρέμματα στην περιοχή της Βόνιτσας και εν συνεχεία (1736) και άλλα κτήματα κυρίως στην περιοχή των Σφακιωτών και της Καρυάς, στην Λευκάδα.

Η κοινή προέλευση και η ως ένα βαθμό κοινή τύχη των δύο αθηναίων καθίσταται περισσότερο στενή με το συναικείο μεταξύ του Βερνάρδου Μάκολα

3. Για την αθηναϊκή καταγωγής οικογένεια Περούλη και τη δράση της βλ. Π.Δ. Μιχαηλάκης, «L' attività armatoriale di Demetrio Peruli ed il suo intervento al traffico Mediterraneo», *Attes du IIe Colloque International d' Histoire. Economies Méditerranéennes - Equilibres et Intercommunications XIIIe - XIXe siècles*, τ. 1, Αθήνα 1985, σ. 176.

και της κόρης του Μαντέλου Κιάρας· από το γάμο αυτό γεννιούνται τρία παιδιά: από αυτά η πρώτη κόρη Ευγενία θα παντρευτεί στη Βενετία τον Δημήτριο Περούλη και θα αποκτήσουν τον Σπυρίδωνα, για τον οποίο ήδη μιλήσαμε, ενώ η άλλη κόρη Μαρία Μάκολα θα παντρευτεί το Bernardin Mastini από τον οποίο γάμο θα προέλθει ο άλλος γνωστός μας, ο Τζιρολάμο Μαστίνη· με άλλα λόγια οι αιτούντες είναι παιδιά δύο αδελφών (ξαδέλφια) και συγχρόνως εγγονοί των πρώτων κατόχων των γαιών του φέουδου. Φυσικά τα πράγματα στη διαδοχή της κατοχής των γαιών του φέουδου δεν είναι απολύτως ευθύγραμμα, επειδή κατά την διάρκεια των χρόνων που περνούν, και συγκεκριμένα μετά τον θάνατο των πρώτων κατόχων, από την πλευρά κυρίως της οικογένειας Μαντέλου θα εγερθούν αξιώσεις και σοβαρές διεκδικήσεις από πλάγια μέλη της οικογένειας. Αλλά τα πράγματα κατέληξαν στο σημείο αυτό και το 1768 παραχωρείται το φέουδο στους αιτούντες Σπυρίδωνα Περούλη και Τζιρολάμο Μαστίνη.

Από τις διάφορες πληροφορίες που έχουμε για ανάλογες περιπτώσεις αλλά και από την περίπτωση της Λευκάδας, φαίνεται ότι μια από τις υποχρεώσεις όσων προικοδοτούνται με γαίες, η κύρια υποχρέωση θα λέγαμε, είναι η ανασυγκρότηση, η ανεύρεση ουσιαστικά των γαιών που παραχωρούνται. Η υποχρέωση αυτή μολονότι δεν αναγράφεται ως όρος στην πράξη παραχώρησης εξυπηρετεί και τα δύο μέρη αφού με τον τρόπο αυτό και η κεντρική εξουσία έχει τη δυνατότητα να «ανακαλύψει» την περιουσία της αλλά και ο δικαιούχος «ανακαλύπτει» ότι του έχει παραχωρηθεί. Στην περίπτωση μάλιστα της Λευκάδας -αλλά πιστεύω και σε άλλες παρόμοιες- οι δικαιούχοι θα βρεθούν μπροστά σε μεγάλες εκπλήξεις επειδή θα εμφανιστούν κοντά σ' αυτά που ζητούν με την αίτησή τους ως ανήκοντα στους παπούδες τους, και νέα εδάφη: με άλλα λόγια θα εμφανιστεί σε όλην την έκταση και τη διαπλοκή του το βασικό στοιχείο του φέουδου αυτού που είναι οι μεγάλες και συνεχείς καταπατήσεις εδαφών του από τους εντόπιους καλλιεργητές.

Στην έκθεση που συνοδεύει την αναγραφή του ο δημόσιος χωρομέτρης-γεωμέτρης (publico aggrimensore) Zorzi Papadopulo περιγράφει τις παρενοχλήσεις και την εν γένει βασανιστική διαδικασία της απογραφής των φεουδαλικών κτημάτων της Αγίας Μαύρας. Ωστόσο ο δημόσιος αυτός υπάλληλος της εποχής έχει στη διάθεσή του σοβαρά βοηθητικά αποδεικτικά στοιχεία βάσει των οποίων προχωρεί στο έργο του. Αυτά είναι πρώτα πρώτα οι επίσημες παραχωρήσεις των βενετικών αρχών προς τους πρώτους δικαιούχους Βερνάρδο Μάκολα και Ιωάννη Μαντέλο και οι εν συνεχεία επικυρώσεις τους· δεύτερον οι επίση-

μες καταστιχώσεις που έγιναν στη Λευκάδα τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα και πήραν αντίστοιχα τις ονομασίες τους από εκείνους που τις πραγματοποίησαν, δηλαδή Visconti και Semitecolo, καθώς και από μια άλλη καταστίχωση που ονομάζεται καταστίχωση του 1726. Μάλιστα για τον Βισκόντι τα έγγραφα αναφέρουν 3 καταγραφές που παραδίδονται με τη βενετική ονομασία *fedè*. Τρίτον, πέρα από αυτά τα επίσημα στοιχεία η μαρτυρία των τοπικών παραγόντων και ειδημόνων παραμένει βασικό στοιχείο για την καταστίχωση και μάλιστα όταν παρουσιάζονται σοβαρές διαφορές μεταξύ των διαφόρων καταστιχώσεων ή όταν απαιτείται η διαλεύκανση κατοχής κτημάτων που ανήκαν πρώτα σε Τούρκους⁴. Μάλιστα επειδή ο δημόσιος χωρομέτρης θέλει να είναι απολύτως καλυμμένος για τις ενέργειές του δεν περιορίζεται στη γενικόλογη αναφορά των τοπικών παραγόντων αλλά προτάσσει στην αναγραφή του τον κατάλογο των ονομάτων τους για κάθε χωριό ξεχωριστά, δηλαδή για την Καρυά, την Κατούνα, τους Καριώτες, την Εξάνθεια, το Δριμώνι και την περιοχή των Σφακιωτών.

Με βάση λοιπόν τα εχέγγυα αυτά προβαίνει στη δική του πια καταστίχωση ακολουθώντας ιδιαίτερα αναλυτική μέθοδο. Κάθε τμήμα του φέουδου ονοματίζεται με ένα κεφαλαίο γράμμα του ιταλικού αλφαβήτου και κάθε αγροτεμάχιο του τμήματος αυτού παίρνει έναν αραβικό αύξοντα αριθμό που παραπέμπουν στο γεωμετρικό υπό κλίμακα σχέδιο γαιών. Έτσι η τελική μορφή του περιγραφόμενου κτήματος ορίζεται από τα στοιχεία λ.χ. A695, A696 κτλ. Τα κτήματα χωρίζονται σε δύο γενικές κατηγορίες: κτήματα και αμπέλια, που όμως δεν διαχωρίζονται αλλά πάνε κάτω από το χαρακτηρισμό *terreni* ενώ τα ελαιόδενδρα (*olivari*) θα αποτελέσουν την άλλη κατηγορία. Ως μέτρο επιφανείας χρησιμοποιείται για την πρώτη κατηγορία ο κάδος με τις υποδιαρέσεις του *quarti* και *venergali* ενώ για τα ελαιόδεντρα έχουμε απλώς νούμερα για την πρώτη κατηγορία, όταν παρίσταται ανάγκη να καταγραφούν αμπελώνες χρησιμοποιεί για μονάδα τα τσαπιά (*zappade*). Το ιδιαίτερο της καταστίχωσης αυτής είναι ο λεπτομερειακός χαρακτήρας της αφού τα διάφορα κτήματα περιγράφονται δύο φορές: την πρώτη φορά η περιγραφή είναι κάπως γενική ενώ στη δεύτερη γίνεται πλήρης καταγραφή της προέλευσής τους -και μάλι-

4. Σε μια μελλοντική μελέτη για το φέουδο της Λευκάδας σημαντικά θα είναι τα στοιχεία που θα έλθουν στο φως σχετικά με το γεωκτητικό καθεστώς του νησιού καθώς η καταγραφή των γαιών προσπαθεί και ανευρίσκει τον Τούρκο κάτοχο κάθε κτήματος και με τον τρόπο αυτό παραδίδει τη διαδοχή της ιδιοκτησίας.

στα όταν προέρχονται από Τούρκους- περιγραφή των ομόρων κτημάτων, αναγραφή των καταπατητών και πόσο μέρος του κτήματος καταπατούν, καθώς και παράθεση του είδους των γαιών, δηλαδή αν ήταν πρώτα δάσος που ξεχερσώθηκε, αν ήταν αμπέλι κτλ., αν υπάρχουν κτίσματα σ' αυτό ερειπωμένα ή ανέπαφα, αν υπάρχουν μύλοι, πηγές και άλλα χαρακτηριστικά στοιχεία.

Προχωρώντας με τον τρόπο αυτό ο Παπαδόπουλος ανασυγκροτεί αργά-αργά (είπαμε ότι η καταστίχωση διατάχθηκε το 1769 και ολοκληρώθηκε το 1772) το φέουδο που παραχωρήθηκε στους δύο βενετούς δικαιούχους του και το οποίο αναλυτικά αποτελείται από τα παρακάτω επιμέρους τμήματα:

α) Τις γαίες που παραχωρήθηκαν το 1704 στον αθηναίο Βερνάρδο Μάκολα και βρίσκονταν στην περιοχή Σφακιώτες· ανέρχονταν η παραχώρηση αυτή σε 167 κάδους, 1 τέταρτο, 5 βενεργκάλι και 101 ελαιόδενδρα. Στην ίδια παραχώρηση περιλαμβάνονταν και κτήματα στην περιοχή του χωριού Καρυά που ήταν 22 κάδοι, 2 τέταρτα καθώς και 15 ελαιόδενδρα· έτσι στο σύνολο από την πρώτη παραχώρηση του Μάκολα το φέουδο δέχεται 199 κάδους και 116 ελαιόδενδρα.

β) Τις γαίες που παραχωρήθηκαν το 1697 στο Σταμάτη Λάζαρη και οι οποίες αργότερα κατόπιν συμφωνίας εντάχθηκαν στο φέουδο· ήταν δε αυτές 201 κάδοι, 3 τέταρτα, 4 βενεργκάλι και 128 ελαιόδενδρα.

γ) Τις γαίες στην περιοχή των χωριών που συναποτελούν την περιοχή Σφακιώτες και ανήκουν στην κατηγορία που ονομάστηκε, ειδικά για την Λευκάδα, γαίες «επί πλέον» (Del Più). Αυτές οι γαίες που ξεγλιστρούσαν στις διάφορες καταστιχώσεις αποκαλύπτονταν τμηματικά· πρώτα εντόπισε περίπου 65 κάδους ο Βισκόντι το 1709, φυσικά στην μεγάλη πλειοψηφία τους καταπατημένες. Στις παραπάνω προστέθηκαν και άλλες που προήλθαν από ξεχερσώσεις δασών καθώς και άλλες που εντοπίστηκαν κατά τη διενέργεια της καταστίχωσης του 1726. Έτσι η κατηγορία των «επί πλέον» γιγαντώνεται, όχι βεβαίως απροσδόκητα, για να φτάσει στον αριθμό των 341 κάδων, 2 τετάρτων 1 βενεργκάλι και 12 ελαιόδενδρων.

δ) Τις γαίες οι οποίες με την καταστίχωση του 1729 βρέθηκε ότι ανήκαν στην πρώτη παραχώρηση του Βερνάρδου Μάκολα και εν συνεχεία καταπατήθηκαν· όλες αυτές, πρώην τουρκικές, ήταν κατά την έκτασή τους 41 κάδοι περίπου και 18 ελαιόδενδρα.

ε) Τις γαίες που παραχωρήθηκαν στους λευκαδίτες Δήμο Ζαβερδινό, Νικολό Γληγόρη και Νικολό Ζαβερδινό προκειμένου να μετατραπούν σε αμπελώνες.

ς) Τις γαίες που παραχωρήθηκαν το 1736 στον Ιωάννη Μαντέλο σε περιοχές των Σφακιωτών, της Αμαζικής και της Καρυάς.

ζ) Τις γαίες που παραχωρήθηκαν στον Ιωάννη Μαντέλο σε περιοχές των χωριών Κατούνα και Καριώτες και μετέπειτα κατείχε ο εξόριστος⁵ Σπυρίδων Παπαδόπουλος· ήταν δε αυτές 15 κάδοι και 15 ελαιόδενδρα.

η) Τα κτήματα που παραχωρήθηκαν το 1722 στον Ιωάννη Μαντέλο στην περιοχή της Βόνιτσας και ήταν 120 στρέμματα που τα εξισώνει με 40 κάδους.

θ) Τις πρώην τουρκικές εκτάσεις που δεν καταχωρήθηκαν σε καμιά καταστίχωση· αυτές προέρχονταν από ανταλλαγές που έγιναν μεταξύ του δημοσίου και των κατοίκων της Λευκάδας Ζαφείρη Ασπρογέρακα, Χριστόδουλου Λάζαρη και Νικόλαου Ζαθερδινού το 1696.

Τελικά το σύνολο των γαιών που εντάσσονται με τη μια ή την άλλη αιτιολογία στο φέουδο που αναλαμβάνουν τώρα οι Σπ. Περούλης και Τζιρολάμο Μαστίνη ανέρχεται σε 688 κάδους, 3 τέταρτα, 1 και 1 τέταρτο βενεργκάλι⁶ καθώς και 207 ελαιόδενδρα. Από αυτές τις γαίες το σύνολο εκείνων που έχουν καταπατηθεί είναι 384 κάδοι, 3 τέταρτα, 4 και ένα τέταρτο βενεργκάλι καθώς και 69 ελαιόδενδρα. Κατά συνέπεια ό,τι ανήκει στο φέουδο τη στιγμή της καταστίχωσης, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο καταστιχωτής είναι μόνο 303 κάδοι, 3 τέταρτα, 3 βενεργκάλι και 138 ελαιόδενδρα, πράγμα που σημαίνει ότι το καταπατημένο μέρος είναι μεγαλύτερο από το διαθέσιμο.

Το γεγονός αυτό το οποίο χαρακτηρίζει κατά τη γνώμη μου το φέουδο της Αγίας Μαύρας αναγκάζει το δημόσιο χωρομέτρη να προβεί σε αναλυτική περιγραφή των καταπατημένων εκτάσεων, πιθανότατα για να διευκολύνει την απόδοσή τους στους δικαιούχους. Έτσι και στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιεί τη διπλή περιγραφή με τον πρώτο τρόπο όταν περιγράφει τις γαίες αναφέ-

5. Δεν κατάφερα προς το παρόν να βρω στοιχεία για το πρόσωπο αυτό το οποίο στην Αναγραφή αναφέρεται ως bandito.

6. Ο βενετσιάνικος κάδος είναι μέτρο επιφανείας το οποίο ισούται με 7569 τετρ. μέτρα (βλ. Παν. Ροντογιάννης, *Ιστορία της νήσου Λευκάδος*, τ. 1, Αθήνα 1980, σ. 647). Βέβαια όταν γίνεται η αναγωγή του κάδου σε τετραγωνικά μέτρα τότε φθάνουμε στον αριθμό των 4.904.712 τετρ. μ. (αφαιρώ τους 40 κάδους που ανήκουν στην περιοχή της Βόνιτσας), αριθμός που ξεπερνά κατά πολύ τη συνολική επιφάνεια της Λευκάδας. Πρέπει λοιπόν να υπενθυμίσουμε ότι σε παρόμοιες μετρήσεις επιφανείας η μέτρηση περιλαμβάνει τη συνολική επιφάνεια των κτημάτων με τις υψομετρικές προεκτάσεις που είναι πολλές στη Λευκάδα, δηλαδή ένας λόφος μετρείται στο σύνολο των εκτάσεων που τον αποτελούν και όχι ως απλή επιφάνεια.

ρει στη στήλη των παρατηρήσεων ότι το συγκεκριμένο κτήμα καταπατείται από κάποιον λευκαδίτη καλλιεργητή. Στη δεύτερη όμως περίπτωση που είναι περισσότερο αναλυτική ανοίγει θα λέγαμε μερίδα για κάθε καταπατητή ξεχωριστά και σ' αυτήν εντάσσει το είδος, την προέλευση και την έκταση του καταπατημένου τεμαχίου γης παρέχοντας έτσι κάθε δυνατό στοιχείο αναγνώρισης και ενδεχόμενης επαναφοράς των πραγμάτων στην νόμιμη τάξη.

Οι πληροφορίες της αναγραφής, όπως προσπαθήσαμε να τις παρουσιάσουμε, σε πολύ χονδρικές γραμμές βέβαια, σταματούν εδώ· άλλωστε ο σκοπός της καταστίχωσης έχει πραγματοποιηθεί. Ωστόσο έχουμε τη δυνατότητα να τις πλαισιώσουμε και από άλλες που προέρχονται από λυτά έγγραφα και έχουν να κάνουν με τον όρκο που δίνουν οι νέοι δικαιούχοι του φέουδου, το διορισμό επιτρόπου τους -οι ίδιοι μένουν μόνιμα στη Βενετία- για τον διαχειριστή των γαιών και ως τέτοιος επιλέγεται ο Σεβαστιανός Πατρίκιος, καθώς και διάφορες αποσπασματικές επί του παρόντος πληροφορίες για την απόδοση ορισμένων ποσών στους Περούλη-Μαστίνη που ανέρχονται στο ύψος των 1200 λιρών ετησίως για τον καθένα. Ακόμα πιστεύω ότι η πλαισίωση θα ενδυναμωθεί από στοιχεία του Αρχιεπισκοπικού της πόλης στο οποίο δεν ολοκληρώθηκε η έρευνα.

Εκείνο ωστόσο που δεν φαίνεται και δεν είναι άλλωστε αναμενόμενο από την καταστίχωση είναι η συνέχεια της ιστορίας αυτής: δηλαδή τι συμβαίνει με τα καταπατημένα: νομιμοποιούνται με την ένταξή τους στο φεουδαλικό πλαίσιο ή επιστρέφονται; πώς και σε ποιούς διαθέτει τις γαίες του φέουδου ο επítροπός του Σεβαστιανός Πατρίκιος; τι αποδίδουν αυτοί στον Πατρίκιο, τι αυτός στα αφεντικά του και τι μένει στη διάθεση των καλλιεργητών; το είδος των καλλιεργειών που ασκούνται και τις μεταβολές στη χρήση των γαιών που έχουμε⁷. Με άλλα λόγια το φέουδο της Λευκάδας με τα στοιχεία που τώρα διαθέτουμε ανασυγκροτείται και εμφανίζεται στο ιστορικό προσκήνιο: μένει τώρα να ανιχνεύσουμε την οικονομική απόδοση της μονάδας αυτής που φαίνεται να καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος από τα εύφορα μέρη του νησιού και να αποτελεί μαζί με τις αλυκές και το ιχθυοτροφείο μια από τις πλέον προσδοφόρες αποδόσεις της Λευκάδας του 18ου αιώνα.

Το φέουδο της Λευκάδας με την παράθεση των στοιχείων αυτών αποκτά

7. Πιστεύω ότι πολλά παρόμοια στοιχεία θα μπορούσαμε να έχουμε στη διάθεσή μας όταν μελετήσουμε αναλυτικά τις στάμπες που αναφέρονται εδώ στην πρώτη σημείωση.

την υπόστασή του· η λεπτομερής δημοσίευση της καταστίχωσης θα αποδεδεσμεύσει και μια σειρά στοιχείων άλλου τύπου που θα δώσουν τη δυνατότητα να διευρύνουμε τις γνώσεις μας κυρίως για τον λευκαδίτικο 18ο αιώνα. Τούτο, επειδή, όπως γίνεται κατανοητό, αποδεδεσμεύονται πολλές ιστορικές πληροφορίες σχετικές με τη δημογραφική εξέλιξη του νησιού, το μικροτοπωνυμικό, την διαδοχή στην κατοχή της γης τόσο με το νόμιμο όσο και με τον παράνομο τρόπο, τη μορφολογία του εδάφους, την καλλιεργητική κάλυψη του εδάφους και τα συναφή.

Ωστόσο σκοπός της ανάλυσης αυτής αλλά και γενικότερος στόχος των συνεδρίων που ασχολούνται με την τοπική ιστορία πρέπει να είναι η δυνατότητα ενοφθαλμισμού, όταν βεβαίως είναι δυνατόν, στοιχείων της τοπικής ιστορίας στην καθολική ιστορία, και η ανάδειξη του καθολικού ως συνάφεια επιμέρους τοπικών στοιχείων. Προς την κατεύθυνση αυτή έχουμε να παρατηρήσουμε τα παρακάτω, μολονότι εξ αντικειμένου οι ιστορικές γνώσεις μας ως προς το πεδίο αυτό δεν είναι πολύ πλατιές και πάντως στερούνται της απαραίτητης εξειδίκευσης.

Το φέουδο λοιπόν της Λευκάδας εντάσσεται στο διαπιστωμένο μέσω πολλών άλλων παρόμοιων παραχωρήσεων πλαίσιο της διάθεσης και παραχώρησης γαιών από τις βενετικές αρχές κατά τους τελευταίους ιδίως αιώνες της βενετικής κυριαρχίας.

Πολλοί χρησιμοποίησαν τον όρο «παραφεουδαρχία» προκειμένου να χαρακτηρίσουν την πολιτική αυτή και ειδικότερα την πολιτική της διάθεσης γαιών σε ιδιώτες που συντελείται στο χώρο των Ιονίων νήσων. Παραφεουδαρχία όμως σε σύγκριση προς τη φεουδαρχία των Ασιζών της Ρωμανίας και των πρωτοτύπων θεσμών των μεσαιωνικών κρατών της Δύσης; και εν σχέσει προς ποιους αιώνες της μακράς παραμονής των Βενετών στον ιόνιο χώρο;

Στην περίπτωση των τελευταίων βενετικών αιώνων έχουμε τη γνώμη ότι αυτό που χαρακτηρίζει την πολιτική των κυριάρχων Βενετών είναι η προσαρμογή προς τις ανάγκες και τις μεταβολές που δημιουργεί η συνεχής πίεση των Τούρκων και ο συνεχής περιορισμός των εδαφών της επικράτειάς τους. Και οι ανάγκες αυτές επιτάσσουν την προνομιακή διάθεση των γαιών «in ragion di feudo», όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν στα έγγραφα παραχώρησης, σε πρόσωπα που ποικιλοτρόπως είχαν προσφέρει υπηρεσίες στη βενετική διοίκηση· από άλλη σκοπιά βέβαια θέλει να καλύψει και τα πρόσωπα εκείνα τα οποία κατά καιρούς έλαβαν τιμητικούς τίτλους χωρίς να λάβουν ταυτόχρονα και γαίες ώστε να υπάρχει μια συναλληλία και λογική διασύνδεση των

τίτλων ευγενείας με τους τίτλους κατοχής γης. Και σ' αυτό το τελευταίο καθώς και σε ορισμένα άλλα στοιχεία είναι που διαβλέπουμε επιβιώσεις παλαιότερων καταστάσεων: αναφέρουμε χαρακτηριστικά τον όρκο που καλούνται να δώσουν οι αναλαμβάνοντες φέουδα, ο οποίος θεδαίως είναι και αυτός προσαρμοσμένος στις συνθήκες των χρόνων εκείνων.

Στο γενικότερο πλαίσιο τα ίδια περίπου στοιχεία συναντούμε και ένα αιώνα ενωρίτερα εξετάζοντας την περίπτωση της παραχώρησης του τιμαριού στο Καδράκι της Κέρκυρας προς τον Αλοΐσιο-Αμβρόσιο Γραδενίγο που έγινε από τη βενετική διοίκηση το 1674⁸. Και ο Γραδενίγος είχε βοηθήσει τους Βενετούς κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων που οδήγησαν στην πτώση του Χάνδακα, και αυτός μένει μακριά από το φέουδό του και το διευθύνει με πληρεξούσιο⁹ και αμέσως πραγματοποιεί τη σχετική αναγραφή με τα ίδια μέσα τα οποία δηλώνονται περισσότερο αναλυτικά. Η χαλαρή εξάλλου διαχείριση και στην Κέρκυρα φαίνεται ότι οδήγησε σε καταπατήσεις που προσπαθεί ο δημόσιος καταστικωτής να υπερβεί χρησιμοποιώντας ακόμα και τον αφορισμό εναντίον όσων δε μαρτυρούν την αλήθεια. Αυτό που δεν έχουμε στην Λευκάδα και το έχουμε στην Κέρκυρα είναι η καταγραφή των σχέσεων του δικαιούχου προς τους επίμορτους καλλιεργητές καθώς και οι υποχρεώσεις των τελευταίων. Στοιχεία που στην περίπτωση της Λευκάδας πρέπει να κατέχει ο πληρεξούσιος των δικαιούχων Σεβαστιανός Πατρίκιος.

Όστε το πλαίσιο που ανακαλούν και οι δύο περιπτώσεις των νησιών της Κέρκυρας και της Λευκάδας είναι περίπου παρόμοιο και διέπεται από την παραχώρηση γαιών σε επιλεγμένα για τις υπηρεσίες τους άτομα και στους απογόνους τους έναντι ετήσιας καταβολής ενός ποσού και επιπλέον της δεκάτης επί των παραγομένων προϊόντων. Το νομοθετικό πλαίσιο εξάλλου των Βενετών βάσει του οποίου γίνονται οι παραχωρήσεις σε πολλές περιπτώσεις παρπέμπει σε νομοθετήματα που ανάγονται στα τέλη του 16ου αιώνα και τα οποία επιχειρούν να εκσυγχρονίσουν ή θα λέγαμε καλύτερα να προσαρμόσουν παλαιές καταστάσεις προς τις νέες συνθήκες.

Σύμφωνα λοιπόν με αυτά και η περίπτωση του φέουδου της Λευκάδας

8. Νικ. Πανταζόπουλος, «Τιμαριωτισμός και επίμορτος αγροληψία εν Επτανήσω επί Βε-
νετοκρατίας», *Πρακτικά Γ' Παιονίου Συνεδρίου*, τ. 2, Αθήνα 1969, σ. 155-195 και στο Αντι-
χάρισμα στον Νικόλαο Ι. Πανταζόπουλο [= *Επιστημονική Επετήρς της Σχολής Νομικών και*
Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. 19, τχ. Β', Θεσσαλονίκη 1986,
σ. 209-249].

δεν αφίσταται από τις γενικές αυτές αρχές και σ' αυτές εντάσσεται χωρίς αμφιβολία.

Η περίπτωση της προηγούμενης κατοχής της Λευκάδας από τους Τούρκους δε φαίνεται να δημιουργεί δυσεπίλυτα προβλήματα. Οι γαίες των Τούρκων πέρασαν στο δημόσιο και από αυτό διατέθηκαν σε καλλιεργητές και κυρίως ενσωματώθηκαν στο φέουδο. Ωστόσο ίσως η προϋπάρξασα τουρκική κατοχή να είναι ο κυριότερος λόγος που επέτρεψε να γιγαντωθούν οι καταπατήσεις δημοσίων γαιών, που σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνεται ότι μεταβιδάζονται κληρονομικώ δικαίω και στους απογόνους των καταπατητών, δημιουργώντας έτσι ένα παράπλευρο γεωκτητικό καθεστώς που αδυνατούν να εξαφανίσουν οι διαδοχικές καταστιχώσεις των αρχών του 18ου αιώνα.

Ό,τι λοιπόν μπορούμε να θεωρήσουμε ως τοπικό χαρακτηριστικό είναι ακριβώς οι συνεχείς και μεγάλες καταπατήσεις που ενδεχομένως τείνουν να διαμορφώσουν, τη δημιουργία ατομικού κλήρου για πολλές οικογένειες του νησιού και αυτό νομίζω ότι αποτελεί ένα ενδιαφέρον θέμα το οποίο έχουμε τώρα τη δυνατότητα να προσεγγίσουμε. Η λεπτομερής λοιπόν αναγραφή των γαιών του φέουδου της Λευκάδας των ετών 1769-1772 κατά τούτο και υπό το πρίσμα της δικής μας οπτικής έχει σαφώς επιτελέσει τον αντικειμενικό στόχο της.

